ARTYKUŁY RECENZYJNE

Agnieszka Łobacz

DOCENIĆ SUN YAT-SENA, ZROZUMIEĆ ZNACZENIE REWOLUCJI XINHAJ

孙中山 - 辛亥革命研究：回顾与前瞻高峰论坛纪实，中国孙中山研究会，北京 [Badania nad Sun Zhongshanem i Rewolucją *Xinhai*: retrospekcja i bogata przyszłość. Zapis dyskusji na forum dyskusyjnym, Towarzystwo Badań nad Sun Yat-senem], Beijing 2011, ss. 214.

W omawianej publikacji zgromadzono 30 tekstów, zaprezentowanych przez chińskich uczonych na konferencji naukowej określonej mianem konferencji wysokiego szczebla, która odbyła się w Muzeum – Domu Rodzinnym Sun Yat-sena w mieście Zhongshan w listopadzie 2010 r. Konferencja zainaugurowała obchody 100. rocznicy Rewolucji *Xinhai*. W wystąpieniach dominowały wezwania do pozytywnego przewartościowania dorobku Sun Yat-sena i zmiany ocen Rewolucji *Xinhai* (1911). Postulat rewizji dotychczasowych ocen nie został sformułowany wprost w zapisie wystąpień, co można przypisać tradycji chińskiego sposobu dochodzenia do konsensu. Jednak kontekst nie pozostawia wątpliwości, że określenie tej zmiany terminem rewizja jest uzasadnione: w postrzeganiu Rewolucji *Xinhai* dokonało się przejście od klęski do sukcesu, jakim było przebudzenie społeczeństwa chińskiego i ugotowanie drogi dalszym wydarzeniom, takim jak: rewolucja narodowa 1924–1925, Ruch 4 Maja, powstanie KPCh czy utworzenie ChRL.

Zdaniem uczestników forum znaczenia Rewolucji *Xinhai* nie można ograniczać do obalenia dynastii mandżurskiej, czy nawet szerzej – do obalenia cesarstwa. Nie można zatrzymać się na analizowaniu jej jako pojedynczego wydarzenia, które – bezpośrednio zakończone porażką – nie wyrwało Chin z półkolonialnej zależności,

nie umożliwiło doprowadzenia do niezależności, demokracji i rozkwitu państwa oraz społeczeństwa. *Niby nie zaprzeczaliśmy znaczeniu Rewolucji Xinhai, lecz nie ocenialiśmy jej zbyt wysoko... Sun Yat-sen był sprowadzony do postaci buntownika **przemocą zastępującego przemoc**, a nie postrzegany jako prekursor nowożytnej przemiany Chin. Faktycznie Rewolucja Xinhai była epokowym wydarzeniem, przebudzeniem narodu, bez niej nie byłoby późniejszych wydarzeń, nowych Chin i dzisiejszej chwały; była znakiem granicznym między starą a nową epoką* – tymi słowami określa nowe podejście do oceny *Xinhai* m.in. Lin Jiayou (林家有), profesor w zakładzie badań nad Sun Yat-senem kantońskiego uniwersytetu jego imienia.

Uczeni są zgodni, że w badaniach nad znaczeniem Rewolucji *Xinhai* w dziejach Chin potrzebne jest umiejscowienie jej w szerokim kontekście sytuacji społecznej w Chinach na przełomie XIX i XX w. i traktowanie jej nie tylko jako wyodrębnionego faktu historycznego. Rewolucja 1911 r. była bowiem *ruchem społecznym, który ani się nie zaczął w roku Xinhai, ani tym bardziej nie skończył w roku Xinhai, a obecnie, 100 lat później, mamy warunki, aby bardziej obiektywnie ją ocenić* (prof. Zhang Kaiyuan 章开沅, profesor w Instytucie Nowożytnej Historii Chin Uniwersytetu Pedagogicznego Chin Środkowych, członek Rady Towarzystwa Badań nad Sun Yat-senem, honorowy przewodniczący Rady Towarzystwa Badań Rewolucji *Xinhai*). Trzeba uwzględniać społeczne zróżnicowanie sił uczestniczących w rewolucji, wśród których prof. Liu Xuezhao (刘学照) z Wydziału Historii Uniwersytetu Pedagogicznego Chin Wschodnich wymienia nową inteligencję po studiach za granicą jako przedstawicieli wyłaniającej się klasy średniej, a nową armię i tajne stowarzyszenia (*huidang* 会党) jako reprezentantów – jak to określa – „niższych warstw społecznych” (*xiazeng shehui* 下层社会). Z kolei oceniający rolę Rewolucji *Xinhai* w modernizacji Chin prof. Wu Jianjie (吴剑杰) podkreśla, że poza stronnictwem rewolucjonistów w procesie przemian uczestniczyli konstytucjonalisci i stara biurokracja etnicznie chińska (*hanzu jiu guanliao* 汉族旧官僚).

Pogłębianych badań wymagają m.in. historia Ligi Związkowej (Tongmenghui 同盟会, założonej przez Sun Yat-sena w 1905 r., przekształconej w 1912 r. w Kuomintang), jej charakter i polityczna wizja: czy była to tylko rewolucyjna partia burżuazji, czy luźny związek klasowy, czy może struktura jej lewego, centrowego lub prawego skrzydła? W nowym nurcie badań podkreśla się, że w Tongmenghui należy widzieć nie tyle partię polityczną reprezentującą kapitalistów, jak klasyfikowano ją poprzednio, ile partię ogólnonarodową, łączącą rewolucyjne siły ze wszystkich klas. Postulaty nowego podejścia do Tongmenhui są przedmiotem otwierającego cały tom wystąpienia prof. Ma Mina (马敏), rektora Uniwersytetu Pedagogicznego Chin Środkowych, wiceprezesa Chińskiego Towarzystwa Historycznego. Jego zdaniem należy przebadać m.in. lokalne uwarunkowania działania Ligi w różnych miejscach Chin (uwzględniając ich bardzo nierównomierny stopień

rozwoju), a także wśród emigracji chińskiej, wpływ innych organizacji, takich jak stowarzyszenia kupieckie, ugrupowania konstytucjonalistów, i nie pominąć również wpływu partii politycznych z zagranicy. Przykładem bardziej lokalnego podejścia jest szkic na temat różnych organizacji i sił rewolucyjnych w okresie poprzedzającym rewolucję w prowincji Guangdong, w którym autor (Wang Jie 王杰 z zakładu badań nad Sun Yat-senem Kantońskiego Oddziału Chińskiej Akademii Nauk Społecznych) wymienia powiązania emigrantów pochodzących z tej prowincji z działalnością organizacji rewolucyjnych. Porusza on m.in. kwestie finansowania przez emigrację stowarzyszeń zakładanych przez Sun Yat-sena i powstań poprzedzających Rewolucję *Xinhai*, zaznaczając, że wiele nieporozumień i błędnych informacji w tych sprawach prostują dopiero wnikliwe badania źródłowej dokumentacji. Równie ważne są tajne stowarzyszenia, jak działające w Guangdong, w Hongkongu i za granicą związki triady czy Hongmen (洪门). Autor podkreśla ich wzajemne przenikanie, podając przykłady osób, które – czasem nawet zachowując pełnione urzędy – wstępowały do tajnych stowarzyszeń, a następnie do Partii Rewolucyjnej (Gemingdang 革命党). Wspólną płaszczyzną była oczywiście opozycja wobec dynastii Qing, rozumienie rewolucji przychodziło później, niemniej jednak w prowincji Guangdong rola i działania tajnych stowarzyszeń w przededniu *Xinhai* były znaczące, choć nie wszystko znajduje potwierdzenie w dotychczas uporządkowanych materiałach historycznych. W tym samym szkicu autor ocenia także niedostateczny stan badań nad kantońskimi „armią ludową” i „nową armią”.

Postulat badania Rewolucji *Xinhai* w szerszym kontekście historycznym i społecznym odnosi się nie tylko do Chin, lecz i do świata poza nimi. Jako ogromne zasługi Sun Yat-sena i jednocześnie dowody jego intelektualnej przenikliwości, stawiającej go znacznie ponad poprzednikami, wymieniane są jego trafna ocena kierunków rozwoju ówczesnego etapu historii świata, zwrócenie uwagi na wyjątkowe znaczenie XIX stulecia jako czasu ogromnego przyspieszenia przemian i umiejscowienie w nim pozycji oraz losu Chin. Zauważono, że było to możliwe dzięki wysiłkowi, jaki Sun włożył w poznanie historii powszechnej i filozofii oraz osiągnięć nauki światowej. W konsekwencji tych stwierdzeń sformułowano postulat badań porównawczych stanu społeczeństwa chińskiego u schyłku panowania dynastii mandżurskiej na tle społeczeństw innych krajów. W innym referacie rozważano wpływ zachodniej nauki w owym czasie, relacje między starą, czyli chińską tradycyjną nauką, a nową – zachodnią, podkreślając, że dzięki rozpowszechnieniu zachodniej myśli stworzono w języku chińskim nową terminologię z zakresu teorii ewolucji, szczególnie ewolucji społeczeństw, wprowadzono pojęcia demokracji, niezależności narodu i inne. Autor (Xiong Yuezhi 熊月之, wiceprezes Akademii Nauk Społecznych Szanghaju, wiceprezes Chińskiego Towarzystwa Historycznego) wymienia prace z tej tematyki innych obecnych na konferencji uczo-

nych. Stwierdza jednak, że poza niektórymi szczegółowymi tematami, którym poświęcono w badaniach sporo uwagi – jak związki inteligencji czy kilku czołowych przywódców z nauką zachodnią lub na ile rewolucja i idea monarchii konstytucyjnej były bezpośrednio związane z jej wpływem – to mało jest badań nad wpływem tej nauki na ogół społeczeństwa, na większość osób zaangażowanych w działalność polityczną czy na te dziedziny, w których wpływ ten był mniej oczywisty. Te czynniki pomogą – zdaniem autora – wyjaśnić, jak dalece przyjęto wówczas koncepcje demokracji oraz jak je rozumiano, i tym samym przybliżyć historyków do pełniejszej interpretacji Rewolucji *Xinhai*.

Kontekst międzynarodowy rewolucji jest treścią referatu Wang Xiaoqiu (王晓秋, profesor na Wydziale Historii Uniwersytetu Pekńskiego), który przedstawia jej wpływ i światowe znaczenie – tak sformułował to w tytule – na podstawie reakcji narodów i polityków Azji. To ostatnie dotyczy Japonii, dla której perspektywa przebudzenia Chin, utworzenia republiki i w konsekwencji ich umocnienia stanowiła zagrożenie planów ekspansji na ten kraj. Japonia obawiała się także wzmożenia nastrojów rewolucyjnych na własnym terenie i wpływu chińskiej rewolucji na Koreę. Dla narodów innych państw Azji, które były koloniami, Rewolucja *Xinhai* to aktywizacja ruchów narodowowyzwoleńczych. Autor podaje przykład Wietnamu, w którym Rewolucja *Xinhai* i deklarowane przez jej przywódców (wymienia Sun Yat-sena i Huang Xing 黄兴) poparcie dla wyzwolenia narodowego ożywiły gasnące powstanie antyfrancuskie, dodając, że na terenie Chin szkolono również wietnamskich bojowników. Wspomina też o Indonezji, czyli ówczesnych Indiach Wschodnich, gdzie inspirowany Rewolucją *Xinhai* Bung Hatta (1902–1980) zorganizował partię „Ligę islamską” i Partię Indii Wschodnich jako płaszczyzny ruchu wyzwolenia narodowego. Podobnie w innych krajach – w Birmie, Indiach, Malezji, na Filipinach – rewolucja chińska wpłynęła na aktywizację tendencji narodowowyzwoleńczych. Znaczenie Rewolucji *Xinhai* w skali światowej autor opiera na ocenach Lenina.

Rewolucja *Xinhai* i postać Sun Yat-sena są ze sobą ściśle splecione, ale sama rewolucja nie może przesłaniać całości jego dorobku – tak można odczytać przesłanie konferencji. Aby docenić Sun Yat-sena, trzeba zwrócić uwagę przede wszystkim na koncepcje wyłożone w *Trzech zasadach ludu*. W nich zawiera się jego główna teoria, w której rewolucja jest tylko środkiem do następnego etapu – do budowania. Proponowany przez Sun Yat-sena system republikański też czeka na pełniejsze badania: uczeni przypominają, że koncepcja Suna była oparta na władzy ludu (*minquan* 民权) i nie jest tożsama ze znaczeniem słowa demokracja (*minzhu* 民主). Był to ustrój o pewnych cechach demokratycznych, z nie w pełni rozwiniętym systemem prawnym, który częściowo wprowadzono w pierwszych latach republiki. Również opracowany schemat pięciopodziału władzy, który miał

uchronić Chiny przed niedomaganiem zachodniego parlamentaryzmu, nie został wprowadzony nie tylko za życia twórcy, lecz i później, kiedy Kuomintang, ustanowiwszy stolicę w Nankinie, „zajął się wewnętrzną polityką partyjną”. Wdrażanie idei Suna zastąpiono jego deifikacją. Na Tajwanie zaczęto realizować pięciopodział dopiero po zakończeniu rządów „dynastii Jiang”, czyli Czang Kaj-szeka i jego syna (opinie Zhang Kaiyuana).

Ten sam uczyony przedstawia analizę Sunyatsenowskiego pojęcia „narodu państwowego”, również wychodząc od lat wcześniejszych, w których badacze skupiali się na hasle „odsunięcia Mandżurów”, spychając, mniej lub bardziej świadomie, na dalszy plan dokładną analizę koncepcji republiki pięciu narodowości. Sun Yat-sen i następcy zrobili wiele dla sformułowania „integracji pluralistycznego narodu chińskiego” i współczesne traktowanie narodowości chińskiej całościowo jako narodu państwowego jest z tym zbieżne. Prof. Zhang uważa, że *osiągnięcia ChRL w kwestii równości mniejszości narodowych są ogromne i chwalebne, lecz w sprawie tożsamości i solidarności narodowej istnieją jeszcze pewne problemy i należy je systematycznie rozwiązywać*. Rewolucja Xinhai miała pewne negatywne oddziaływanie: zapalczywe nawoływania do obalenia dynastii mandżurskiej pomogły urosnąć z dawna istniejącemu wielkohanowskiemu nacjonalizmowi (*dahanzuzhuyi* 大汉族主义) i sinocentryzmowi (*hanzu zhongxinzhuyi* 汉族中心主义) i w dalszym okresie w sposób mniej lub bardziej zamierzony dawano im wyraz w poglądach na historię lub teraźniejszość. Przyczyniła się do tego np. propagowana na początku XX w. „cywilizacja Cesarza Żółtego (Huangdiego)”¹. Prof. Zhang powiedział dalej: *Cywilizacja ta nadal jest eksponowana [...] i nie umiemy odseparować z niej tych elementów [...]. Od zeszłego roku niezmiennie proponuję nowe spojrzenie na Huangdiego, sądzę, że skomentowałem ten symbol kultury naszych przodków bardziej w duchu Sun Yat-sena*.

Analizując Sunyatsenowskie koncepcje struktury władz państwowych, uczeni odnoszą się również do aktualnego funkcjonowania ChRL. Poza wspomnianym już wątkiem narodowym autorzy niektórych wystąpień sugerują, że dzisiejsze Chiny, już bogate i silne (określenie używane przez Suna), są na takim etapie rozwoju, który pozwala na podjęcie reformy ich systemu politycznego czy sprawy partii politycznych.

Na marksistowskich zasadach opiera swój wywód na temat wewnętrznej sprzeczności zasady dobrobytu ludu Zhang Haipeng (张海鹏, profesor w Instytucie Historii Nowożytnej Chin Akademii Nauk Społecznych, wiceprezes Towarzystwa Badań nad Sun Yat-senem i prezes Chińskiego Towarzystwa Historycznego). Powołuje się on na opinie innych uczonych, wskazując na sprzeczne stanowisko Sun

¹ Por. cytat z broszury Zou Ronga: Krzysztof Gawlikowski, *Rewolucja xinhajska i rola Sun Yat-sena*, [w:] *Trzy zasady ludu*, Wydawnictwo Akademickie Sedno, Warszawa 2014, s. 53.

Yat-sena wobec marksizmu: z jednej strony uważał go za doniosłą teorię społeczną i dawał temu otwarcie wyraz, a z drugiej nie akceptował roli klasy robotniczej jako przywódcy państwa. Według tego autora, głosząc socjalizm, Sun robił wszystko, aby nie dopuścić do wybuchu rewolucji socjalistycznej. Poglądy Sun Yat-sena na temat pożytecznej roli małych i średnich kapitalistów i możliwości niedopuszczenia w Chinach do wytworzenia się wielkiego kapitału, a także przewidywane wprowadzenie kapitalizmu państwowego autor określa jako liberalny kapitalizm, służący interesom wolno rosnącej chińskiej klasy średniej. Przyznaje, że w ówczesnych warunkach klasa średnia odgrywała w pierwszych latach republiki pozytywną rolę i w pewnym stopniu jej interesy były zbieżne z interesami robotników. Odmienne ocenę przedstawia prof. Yang Tianshi (杨天石 z Instytutu Historii Nowożytnej Chińskiej Akademii Nauk Społecznych), dowodząc, że Suna „tak dla idei Marksa, nie dla metod” nie było zaprzeczeniem teorii Marksa sformułowanej w pierwszej połowie XIX w., lecz jej uwspółcześieniem i dostosowaniem do chińskiej rzeczywistości lat 20. XX stulecia.

Kilku uczonych dokonuje przeglądu i podsumowania całości dotychczasowych badań. Prezes Towarzystwa Badań nad Sun Yat-senem prof. Jin Chongji (金冲及 z Pracowni Badań nad Wydawnictwami przy KC KPCh) przypomina konferencje naukowe z okazji poprzednich rocznic w ostatnich 30 latach (lata 70., 80. i 90.) XX w. i podaje rosnące liczby prac, które ukazały się w dzielących rocznice dekadach – 2400 w pierwszej i ponad 4000 w następnej. Stwierdza, że w tym czasie dokonał się nie tylko ilościowy, ale i jakościowy postęp w badaniach. Podobnie jak inni uczestnicy widzi potrzebę oparcia dalszych prac na szerokim tle historycznym i społecznym – nazywa je „makrotem”. Przypomina również, że Rewolucja *Xinhai* została przez najwyższe władze chińskie (czyli zjazd partii) uznana za jedno z trzech najważniejszych wydarzeń w dziejach Chin XX w.; pozostałe to powstanie ChRL i reformy 1978 r. Prof. Duan Yunzhang (段云章) z Uniwersytetu im. Sun Yat-sena w Kantonie przypomina konferencję w Wuchangu – czyli w mieście, w którym powstanie wybuchło – w 50. rocznicę rewolucji (1961) i wystąpienia na niej znanych chińskich historyków starszego pokolenia. Cytuje najślawniejszego z nich – Fan Wenlana (范文澜) – domagającego się natychmiastowego odrzucenia politycznej kampanii „poprawy” (pod sztandarami której atakowano wówczas intelektualistów) i wypominającego naukowym referatom nadużywanie wielkich, a pustych słów i pompatycznych haseł. W zakończeniu wystąpienia prof. Duan bardzo dosłownie formułuje postulat pełnej swobody w naukowych dyskusjach i uwolnienia nauki od politycznych interferencji.

Wzrost liczby prac naukowych na temat rewolucji i Sun Yat-sena robi imponujące wrażenie, lecz mimo to cytowany wcześniej Ma Min ubolewa, że od lat 80. w środowisku historyków na pierwsze miejsce wysunęły się badania nad hi-

istorią kultury i myśli, na następnym znalazły się historia społeczna i historia gospodarcza, a tradycyjna historia polityczna, w ramach której mieszczą się badania nad okresem związanym z Rewolucją *Xinhai*, choć nastała „moda” na te ostatnie, została zepchnięta na szary koniec. Lin Jiayou z kolei z niepokojem wskazuje, że badania nad Sun Yat-senem i Rewolucją *Xinhai* stały się domeną starszego pokolenia badaczy – nie garną się do nich młodszy, przekonani, że te tematy nie zapewniają szybkiej kariery naukowej. Kilku uczonych zwraca uwagę na społeczny pożytek tych badań i na potrzebę popularyzacji wyników prac naukowych w społeczeństwie, w tym w szkołach, „gdzie o Sun Yat-senie w ogóle się nie mówi”, a przecież młodzież powinna być świadoma wielkości Suna i ponadpokoleniowej wartości jego koncepcji, zawierającej treści tak potrzebne przy budowie harmonijnego społeczeństwa.

Autorzy zwracają uwagę na widoczne również w powyższych cytatach różnice metod i terminologii: w dawnych pracach noszą one piętno „klasowego podejścia”, w późniejszych stosowane jest już nowe instrumentarium badawcze politologii i socjologii. W dawnym stylu utrzymane jest wspomniane wyżej wystąpienie Zhang Haipenga. Bardziej schematyczną terminologią posługuje się również autor szkicu o wpływie Rewolucji *Xinhai* na inne narody.

W części wystąpień widoczny jest ich okolicznościowy charakter, niektóre, zwłaszcza przywracające pamięć o zasługach Sun Yat-sena, są momentami emocjonalne i autorzy, używający superlatywów wykraczających poza język nauki, są tego czynnikiem świadomi. Nie umniejsza to doniosłości ich głosów wskazujących na potrzebę dalszej intensyfikacji badań. Przedstawiłam szerzej zaledwie kilkanaście wystąpień wybranych z ogólnej liczby 30 zamieszczonych w publikacji. Uprawniają one do wysnucia następujących wniosków:

- nowe spojrzenie na Sun Yat-sena i rewolucję 1911 r. jest rezultatem zmiany założeń politycznych, którą były „reformy i otwarcie” wprowadzone przez Deng Xiaopinga; w konsekwencji przyniosło ono ogromny wzrost zainteresowania badaniami tych podmiotów, wspieranymi przez przywrócenie uroczystych obchodów rocznic rewolucji i urodzin Sun Yat-sena²;
- badania te są płaszczyzną sporów zarówno naukowych – jak wokół roli Rewolucji *Xinhai* w modernizacji Chin – jak i ideowych, np. co do kwalifikacji rewolucji jako burżuazyjnej czy ogólnospołecznej, oraz politycznych – trwania przy marksizmie w jego dogmatycznym ujęciu sprzed reform Deng Xiaopinga czy odejściu od jego ograniczeń;
- badania i dyskusje są okazją do odniesienia się do aktualnej sytuacji wewnętrznej Chin, w sprawach dotyczących środowiska naukowego są to kwe-

² Szerzej pisze o tym Jan Rowiński, *Obchody rocznic Rewolucji Xinhai w ChRL*, „Azja-Pacyfik” 2011, t. 14, s. 250–266.

stie swobody dyskusji i zapewnienie nieingerencji polityki w naukę, a szerzej – w sprawach całego kraju – pluralizmu wartości, kultur i dalszych reform politycznych z większą rolą partii politycznych (zwłaszcza stronnictw demokratycznych sprzymierzonych z KPCh, obecnych w parlamencie).

Kolejnego przeglądu zgłoszonych w stulecie Rewolucji *Xinhai* postulatów i przedstawienia nowych wyzwań można oczekiwać przy okazji 150. rocznicy urodzin jej twórcy, czyli w 2016 r.